

JERZY LODOWSKI

Z BADAŃ WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO ZESPOŁU OSADNICZEGO POD SĄDOWLEM, POW. GÓRA, W 1965 ROKU

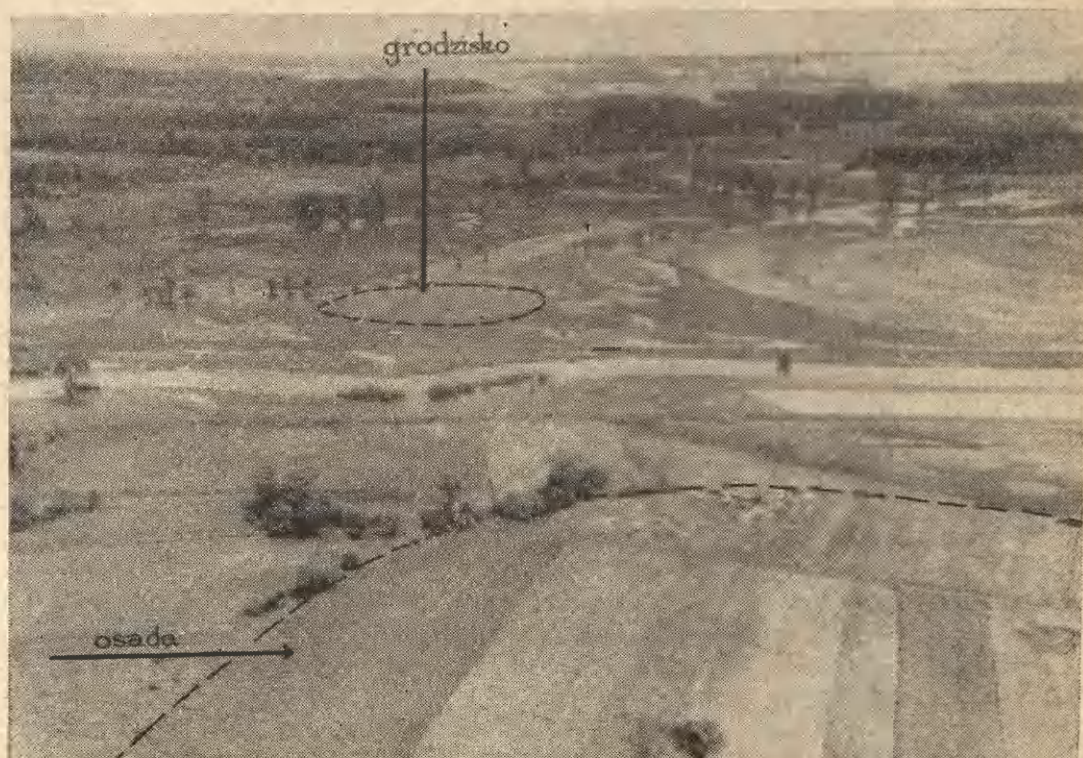
Wczesnośredniowieczny zespół stanowisk pod Sądowlem składa się z osady, grodziska, cmentarzyska szkieletowego i stanowiska hutniczego. Cały ten kompleks osadniczy, położony jest w dolinie Baryczy, po obu stronach rzeki. Grodzisko znajduje się po prawej jej stronie obok Sądowla, natomiast stanowiska pozostałe na brzegu przeciwnym, na polach należących obecnie do wsi Czeladź Wielka.

Zabagniona Pradolina Baryczy tworzy naturalną granicę śląsko-wielkopolską. Większe ośrodki śląskie z wczesnego i pełnego średniowiecza, jak np. Milicz i Żmigród, rozwinęły się w przewężeniach pradoliny. W podobnej sytuacji topograficznej, ale nieco na uboczu od główniejszych dróg średniowiecznych położony jest wspomniany wyżej zespół osadniczy, będący pozostałością znanego ze źródeł pisanych z XII—XIII wieku grodu Sądowel oraz związanej z nim osady przyrodowej.

Badania wykopaliskowe w 1965 roku koncentrowały się na dwóch stanowiskach — grodzisku i osadzie. Stanowiska te oddalone są od siebie o około 300 m i przedziela je obecnie rzeka Barycz (ryc. 1). Koryto Baryczy przed jej uregulowaniem nie było ustabilizowane. Rzeka ta podobnie jak Obra, jeszcze w XVIII wieku tworzyła wiele odnóg i strug, których ujścia gubiły się w bagnach i rozlewiskach¹. Na odcinku pod Sądowlem Barycz płynęła prawdopodobnie bardziej na południe, a osada wraz z grodem we wcześniejszym średniowieczu znajdowała się na prawym jej brzegu. Przypuszczenie to, oparte tymczasowo jedynie na przebiegu zachowanego w tym miejscu starorzecza, jest bardzo prawdopodobne.

Wstępne prace na grodzisku w 1965 r. prowadzono na wschodnim odcinku wału, obecnie prawie już całkowicie zniwelowanym. Na jego rozsypisku założono wykop o rozmiarach 26 × 1,5 m, doprowadzając go do calca. W ten sposób odsłonięto dolne części wału zachowane na wysokość około 1,8 m. Podwalinę jego stanowiła warstwa faszyny. Dolne partie wału usypane zostały na wysokość około 1,5 m z gliny i ziemi. W kilku miejscach stwierdzono również przepalane lub zbutwiałe belki, nie stanowiące jednak jakiegoś układu. Na wysokości około 1 m, licząc od faszyny, wystąpił regularny układ wykonany z dużych kamieni (otoczaków) przesypanych ziemią. Kamienie zaobserwowano również na zewnętrznym i wewnętrznym licu rozsypiska wału. Położenie ich w tym miejscu ma jednak charakter wtórny, z czego wnosić można, że obsunęły się z jego górnych partii. Pierwotna szerokość wału u podstawy mogła dochodzić do około 9 m (ryc. 4). Z silnie zniwelowanego rozsypiska poznanego dopiero w jednym miejscu nie sposób odtworzyć jego kon-

¹ M. Dobrowolska, *Przemiany środowiska geograficznego Polski do XV wieku*, Warszawa 1961, s. 50.

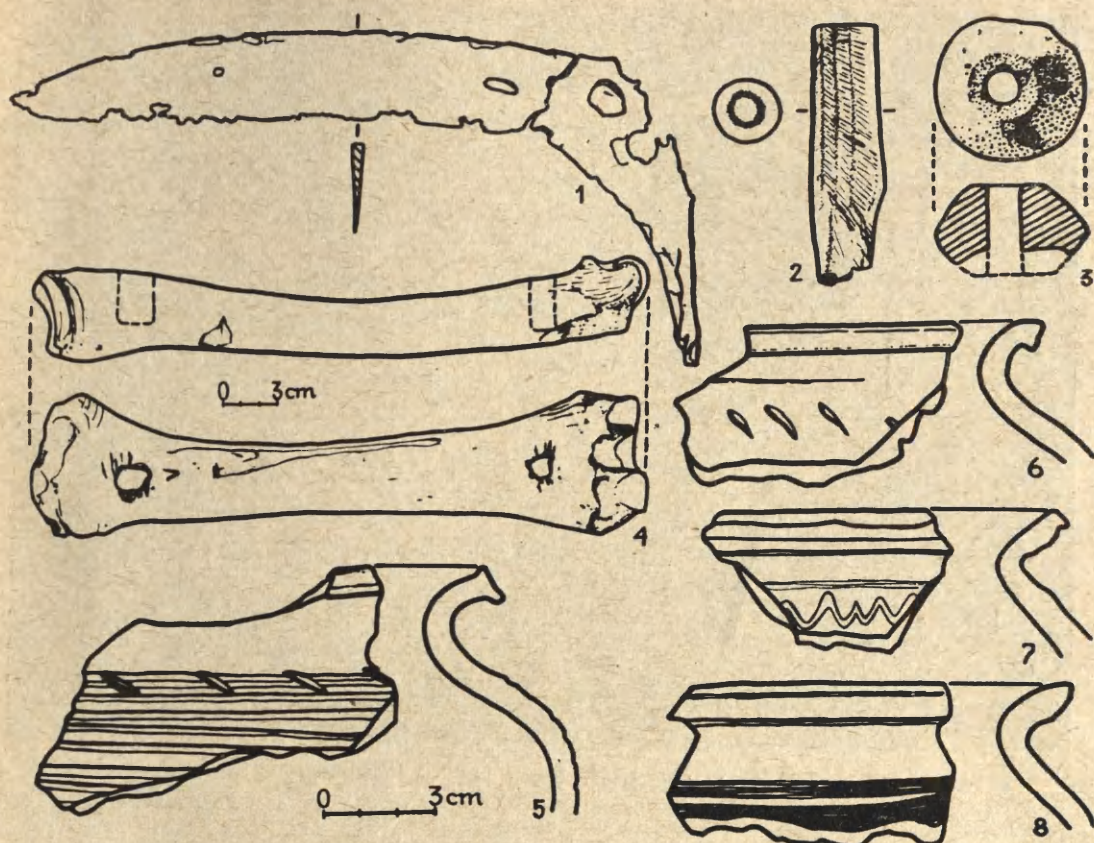
Ryc. 1. Sądowel, pow. Góra — sytuacja grodziska. Zaznaczona u dołu osada to stanowisko Czeladź Wielka

strukcji. Wydaje się jednak, że była ona dosyć trwała, chociażby ze względu na przewagę materiału (głina, kamienie), z jakiego została zbudowana.

Materiał kulturowy wydobyty z wału, jak również z kilku metrów sześciennych nawarstwień majdanu, jest nieliczny. Stanowią go głównie ułamki naczyń glinianych. Ceramikę tę w oparciu o analogie datować można najwcześniej na XI w. W warstwach kulturowych, przylegających do wału, znaleziono również ceramikę późniejszą z XIII—XIV w., kościaną płożę saneczek, przęślik gliniany oraz sierp (półkosek?) żelazny, wykuty z częściowo zużytej podkowy (ryc. 2/1).

W roku bieżącym kontynuowano również badania na osadzie przyrodowej (stanowisko Czeladź Wielka), odsłaniając dalsze obiekty nieruchome. Podobnie jak w ubiegłych latach badania zarysy ich czytelne były dopiero na tle calca, na głębokości około 0,5 m. Zalegająca nad calcem warstwa kulturowa zawierała liczny i różnorodny materiał ruchomy z różnych faz okresu wczesnośredniowiecznego. Prócz ceramiki i kości zwierzęcych odkryto w niej noże i groty żelazne, przęśliki, ryłce kościane, denar krzyżowy z XI w. oraz ostrogę. Ostroga ta wykonana została z taśmy żelaznej o szerokości 1,2 i grubości 0,2 cm (ryc. 5 : 12). Posiada ona niski półkolisty kabłąk z zaczepami zagiętymi do wnętrza (jeden zaczep uległ zniszczeniu w czasie konserwacji). Bodziec jej (częściowo uszkodzony), w przekroju u nasady kwadratowy, wmontowany jest w otwór wybity w kabłąku i zamocowany przez rozklepanie podstawy.

Większość odkrytych obiektów w czasie tegorocznych badań pochodzi z najmłodszej fazy osady z wieków XI—XIII. Są to przeważnie jamy w rzucie poziomym,

Ryc. 2. Sadowel, pow. Góra. Zabytki z grodziska

Rys. Irena Tołkin

owalne, o różnych wymiarach w granicach od 1×1 do 3×4 m. Jeden z odsłoniętych obiektów posiada kształt prostokąta ($3 \times 3,5$ m) o zaokrąglonych narożach. W centralnej jego części wystąpiło owalne palenisko ułożone z kamieni. Jest to zapewne pozostałość po budynku mieszkalnym. W jego wnętrzu odkryto fragmenty naczyń glinianych, kości zwierzęce, ostrogę i nóż żelazny oraz prześlik wykonany z różowego łupku wolińskiego.

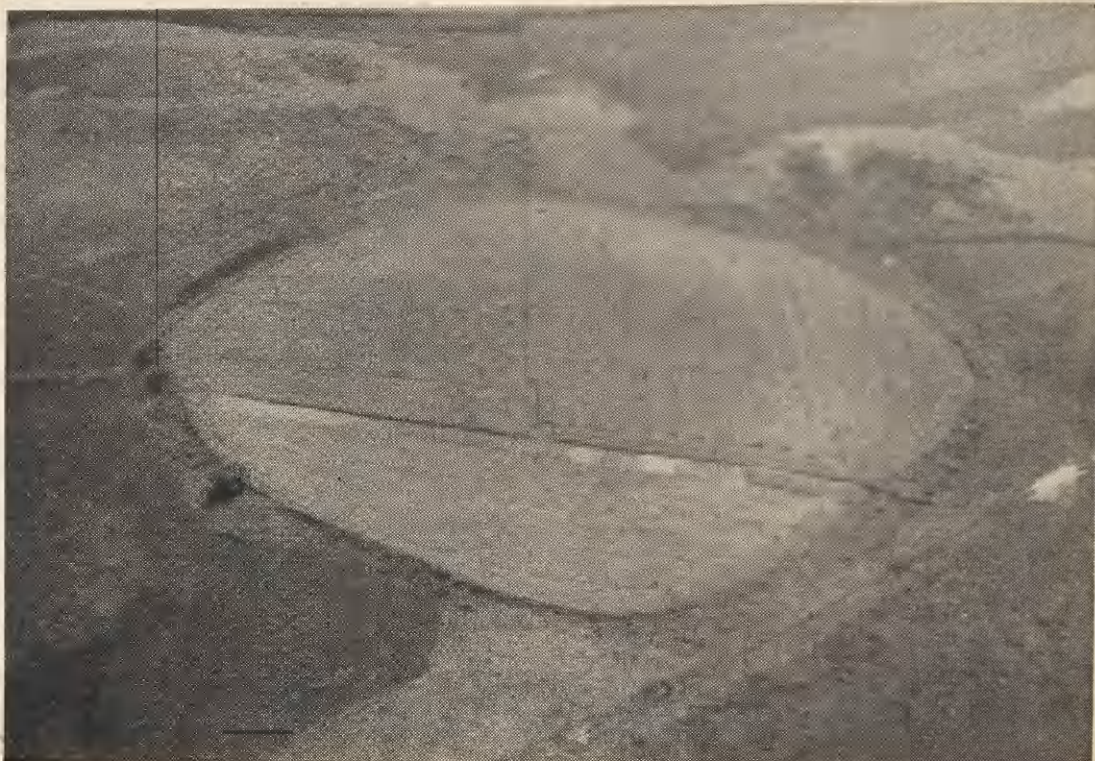
W bliskim sąsiedztwie jamy 51 odsłonięto tuż nad calcem prażnicę glinianą w formie prostokąta (65×55 cm) o zaokrąglonych narożach. Leżała ona na cienkiej warstwie węgla drzewnych i popiołu, które są zapewne śladem paleniska o krótkim okresie użytkowania.

W świetle wstępnych badań początki grodu sadowelskiego datujemy na XI wiek. W XIII wieku gród ten występuje w źródłach jako kasztelański². Starsze natomiast osadnictwo z wieków VI—IX koncentrowało się, jak wykazały badania w latach 1959—1964, na sąsiednim wzgórzu (stanowisko Czeladź Wielka)³.

Powstała tu osada rozwinęła się na suchej kępie o powierzchni około 2 ha,

² T. Milewski, *Dwie bulle wrocławskie z lat 1155—1245*, „Prace Filologiczne”, R. 6, s. 450 i nn.

³ J. Łodowski, *Badania wykopaliskowe na osadzie wczesnośredniowiecznej koło Czeladzi Wielkiej, pow. Góra, w 1963 r.*, „Spraw. Archeol.”, t. 17: 1965, s. 247—251.

Ryc. 3. Sądowel, pow. Góra. Grodzisko

Fot. Adam Szczodrak

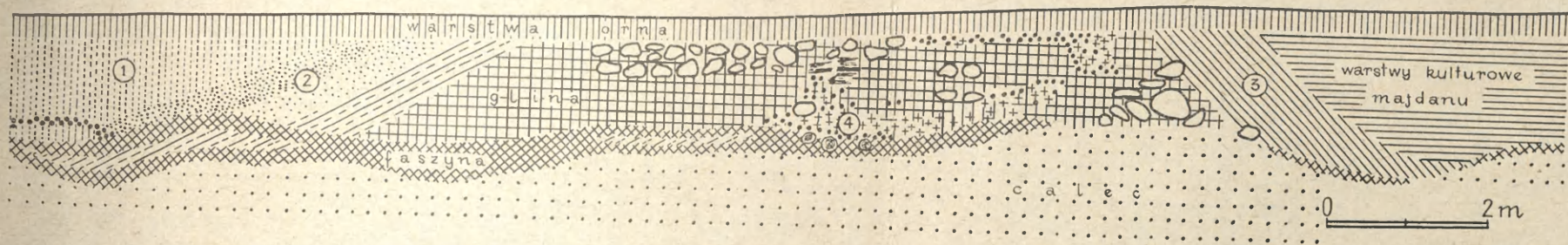
w miejscu trudno dostępnym, otoczonym bagnistymi łąkami i rozlewiskiem rzeki. Stanowisko to wraz z ostatnio odkrytymi śladami osadnictwa z VI—IX wieku w pobliskim Daszowie i Wąsoszu wykazuje, że już przed X wiekiem, a więc przed wykształceniem się ośrodka kasztelańskiego w Sądowlu, istniało tu osadnictwo wcześniejsze, zajmujące przydatniejsze pod uprawę obszary kępowe wśród bagnistej i zalesionej doliny Baryczy⁴.

W świetle dotychczasowych danych w XI—XII wieku następuje intensywny rozwój osady, wyrażający się zarówno różnorodnością materiału, jak i przestrzennym jej rozwojem. Wiąże się to zapewne z powstaniem w bliskim sąsiedztwie grodu książęcego, którego organiczną częścią staje się obecnie osada. W okresie tym zajmuje ona prawdopodobnie całą północną część wspomnianego wyżej wzgórza, na którym założono także cmentarzysko⁵.

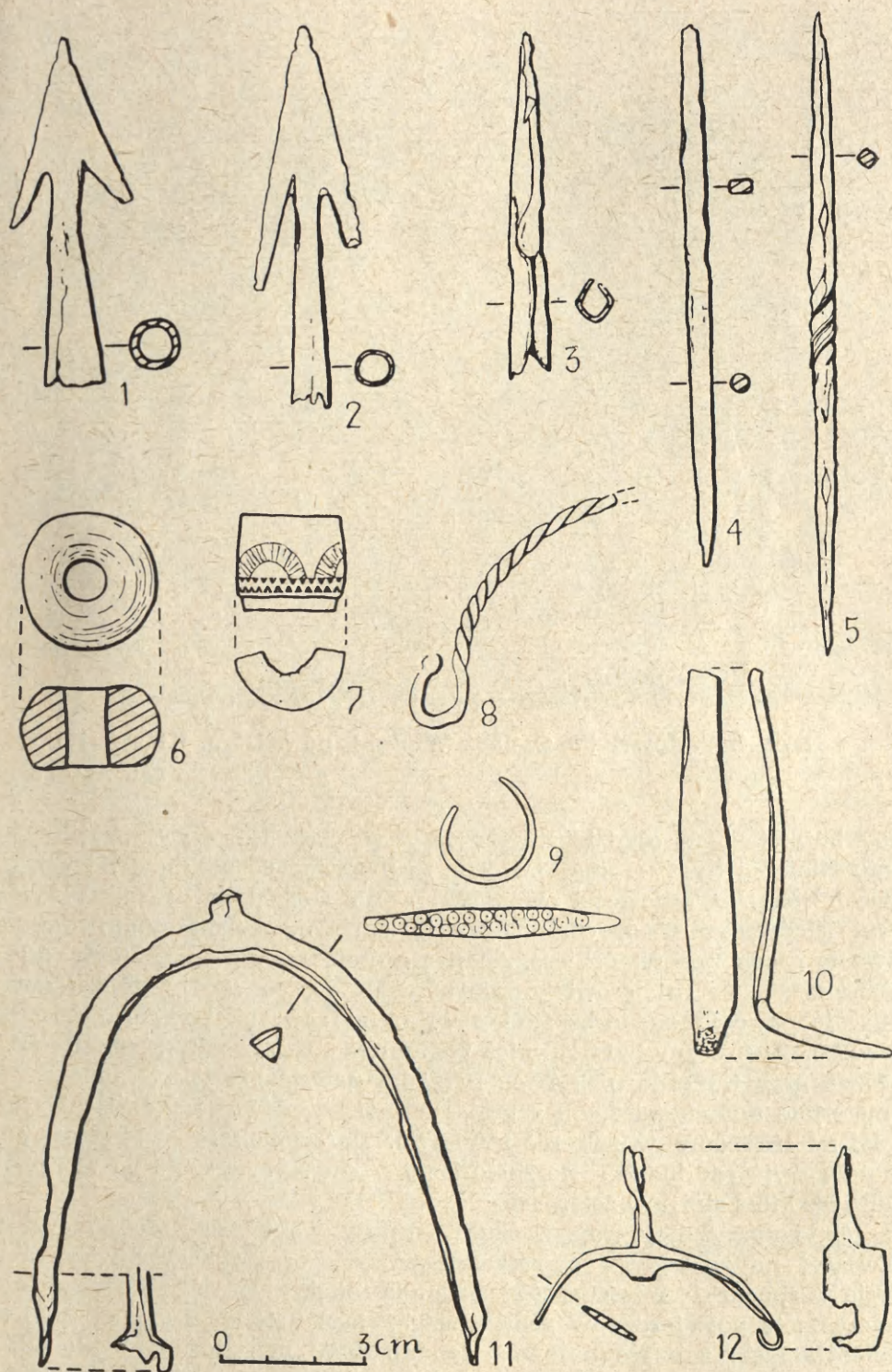
W materiale z osady z XI—XIII w. daje się zaobserwować wzmożony rozwój niektórych dziedzin wytwórczości, zwłaszcza w zakresie garncarstwa, hutnictwa i kowalstwa. Produkcja hutniczo-kowalska, pracująca zapewne głównie na usługi miejscowego grodu, posiadała dogodne warunki rozwoju, ponieważ bazowała na miejscowych obfitych złożach rudy darniowej.

⁴ W widłach Baryczy i Orlej w okolicach Wąsosza na przestrzeni około 8 km znanych jest ponad 20 stanowisk z wczesnego średniowiecza (mapa w skali 1:25000 w Archiwum Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu). Część z nich, jak wykazała powierzchniowa penetracja terenu, pochodzi z VI—IX wieku.

⁵ J. Łodowski, Z. Trudzik, *Sprawozdanie z badań osady i cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Czeladzi Wielkiej, pow. Góra, w latach 1958—1960 i 1962*, „Spraw. Archeol.”, t. 16: 1964, s. 246.

Ryc. 4. Sądowel. pow. Góra. Rozsypisko wału: 1—piasek; 2—3 — warstwy próchnicy obsunięte z korony wału; 4 — zgrupowanie węgla drzewnych

Ryc. 5. Sądowel (= Czeladź Wielka), pow. Góra. Zabytki z osady: 1, 3, 4, 9, 10 — z warstwy I; 2 — z jamy 5; 5, 6, 11 — z domu 7; 7 — z jamy 50; 8 — z jamy 49; 12 — z warstwy ornej

Rys. Irena Tołkin

Ryc. 6. Sądowel (= Czeladź Wielka), pow. Góra. Kloc żużla

Fot. Adam Szczodrak

Ślady hutnictwa w osadzie stwierdzamy w postaci licznych brył żużla oraz fragmentu glinianej dyszy dymarki. Realia te prawdopodobnie łączą się z odkrytym w bieżącym roku, w odległości około 500 m na wschód od osady, stanowiskiem hutniczym (ślady dymarek), chronologicznie zapewne współczesnym czasom zamieszkiwania grodu kasztelańskiego. Analiza metaloznawcza przedmiotów żelaznych z osady wykazała, że miejscowi kowale używali do ich wyrobu żelaza słabo, ale równomiernie nawęglonego oraz stali o wysokiej zawartości fosforu, pochodzenia dymarkowego. Znana im była również technologia zgrzewania żelaza i stali. Stosowali także przy wyrobie niektórych narzędzi nawęglania żelaza⁶.

W materiale archeologicznym z tego stanowiska poświadczono zostały również zajęcia jej mieszkańców w zakresie rolnictwa. Do cenniejszych odkrytych tu znalezisk należą dwie radlice żelazne znalezione w szerszym zespole po raz pierwszy na Śląsku oraz kilka sierpów żelaznych.

Szczególnie uprzywilejowane warunki istniały wokół osady do hodowli zwierząt bazującej na rozległych obszarach łąkowych oraz rybołówstwa. Być może w zakresie gospodarki mieszkańców hodowla odgrywała rolę pierwszoplanową. Przypuszczenie to potwierdza w pełni przeważająca ilość kości (ponad 93%) zwierząt udomowionych, z czego najwięcej (ponad 40%) przypada na bydło domowe, świnie (około 30%), owcę (około 15%) oraz kozę (około 2%) i konia (około 1,5%). Stwierdzono także szczątki kury domowej i gęsi, razem ponad 4,5%. Ze zwierząt

⁶ J. Piaskowski, *Metaloznawcze badania przedmiotów żelaznych z wczesnośredniowiecznej osady w Czeladzi Wielkiej, pow. Góra* (maszynopis w Archiwum ZAS IHKM PAN we Wrocławiu).

łownych (ponad 6% całego materiału kostnego), rozpoznano m. in. kości jelenia, sarny, zająca, lisa i bobra⁷.

Upadek grodu sądowelskiego i związanej z nim osady przypada na drugą połowę XIII i początek XIV w. Terytorium sądowelskie w końcu XIII w. rozpada się na mniejsze okręgi administracyjne z centrami w Wąsoszu i Górze. Ośrodki te znajdowały się w lepszej sytuacji topograficznej dla rozwijającego się tu intensywnie osadnictwa od połowy XIII w. niż położony z dala od ważniejszych dróg Sądowel. Gród ten odgrywa jeszcze pewną rolę w czasie walk książąt dzielnicowych w początkach XIV w., podczas których zostaje zapewne ostatecznie zniszczony w 1319 r.⁸.

*Zakład Archeologii Śląska IHKM PAN
we Wrocławiu*

JERZY LODOWSKI

NOTES ON THE STUDY OF THE EARLY MEDIEVAL HABITATION COMPLEX
NEAR SĄDOWEL, DISTR. GÓRA, IN 1965

Four medieval sites lie in the valley of the Barycza river near Sądowel, distr. Góra. They are 1. a settlement (called Czeladź Wielka site); 2. an earthwork; 3. an inhumation cemetery; 4. a smelting site. All these sites were contemporary for a time (11th—13th centuries). In 1965 the earthwork and the settlement were excavated.

The settlement occupied a dry, rather inaccessible place of about 2 hectares, situated among humid meadows and flood waters of the Barycza. As shown by excavations, the oldest phase of the settlement dates to the 6th—7th centuries. Its development, however, occurred in the 11th—13th centuries, when a castellan's castle (present-day earthwork) was built in the neighbourhood. The inhabitants of the settlement were farmers (finds of iron shares and sickles), and stock-breeders (93% of faunal remains belong to domestic animals). Smelting and black smithery are attested by traces of furnaces and by pieces of iron slag.

The castle at Sądowel and the settlement declined in the mid—13th—14th centuries. By the end of the 13th century the Sądowel region was divided into smaller areas with Wąsosz and Góra as their centres. Both these places enjoyed a better topographical situation than Sądowel which was removed from main roads. It was finally destroyed in 1319.

⁷ K. Myczkowski, *Ogólne wyniki badań szczątków kostnych wydobytych w 1964 r. w Czeladzi Wielkiej* (maszynopis w Archiwum ZAS IHKM PAN we Wrocławiu).

⁸ H. Schuch, *Die Kastellanei Sandewalde und ihre Germanisierung*, „Zeitschrift d. Ver. f. Gesch. Schles.,” 14: 1879, s. 486—520.